

GILAM ISHLAB CHIQRARISH KORXONALARIDA XARAJATLARNI TASNIFLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Ermatov Akmaljon Akbaraliyevich

Farg‘ona politexnika instituti

Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD.

Teshaboyeva Mohigul Eldorjon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti

Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası magistranti

e-mail: mohigulteshaboyeva1999@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada gilam, gilamning zaruriyati, ishlab chiqarish tarixi, gilam ishlab chiqarishni kengaytirish va rag‘batlantirish borasida qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, tannarxni korxonaning moliyaviy faoliyatiga ta‘siri, mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlash usullari, gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni qisqartirishga qaratilgan strategiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: gilam, xarajatlar, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx, usullar, strategiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы о необходимости ковров, ковров, истории производства, принятых нормативных документах по расширению и стимулированию производства ковров, затратах на производство продукции, себестоимости продукции, влиянии себестоимости на финансовую деятельность предприятия, методах определения себестоимости продукции (работ, услуг), совершенствовании методики формирования себестоимости продукции на предприятиях по производству ковров, эффективности производства и т.д. освещаются стратегии, направленные на увеличение и сокращение затрат.

Ключевые слова: ковер, затраты, производственные затраты, стоимость, методы, стратегии.

Annotation. This article covers the needs of carpets, carpets, production history, regulatory documents adopted on the expansion and promotion of carpet production, production costs, cost of products, influence of cost on the financial activities of the enterprise, methods for determining cost of products (works, services), strategies aimed at improving the style of formation of cost of products at Carpet production enterprises, increasing production efficiency and reducing costs.

Keywords: carpet, costs, production costs, cost, methods, strategies.

Gilam-badiiy to‘qimachilik buyumi bo‘lib, uy jihozi hisoblanadi. Gilamchilik mahsulotlari xonadonlarning poliga to‘shash, devorga osish, xonani bezash, isitish, tovushni pasaytirish uchun xizmat qiladi. Gilamlar qo‘lda yoki dastgohlarda jun, ipak, kanop, paxta va boshqa turdagi iplardan to‘qiladigan mahsulot hisoblanadi. Gilamni qo‘lda to‘qish va dastgohlar yordamida tayyorlash bizni mamalakatimiz xududida qadimdan rivojlangan bo‘lib, bugungi kunda ham mazkur sohani rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqdi.

Mamlakatimizda qo‘lda gilam to‘qish sohasini rivojlantirish hamda gilam ishlab chiqarish sohasini kengaytirish, gilam mahsulotlar eksport salohiyatini oshirish, aholini bandligini ta‘minlash maqsadida mamlakatimiz rahbari tomonidan bir qator me‘yoriy asoslar yaratildi, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimizda milliy hunarmandchilik, xalq amaliy san‘atini, shu jumladan tarixiy an‘analarimizni o‘zida mujassam etgan, ota-bobolarimizdan qadimiy meros bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan ipak va jundan qo‘lda gilam to‘qish sohasini rivojlantirish va noyob san‘at asari hisoblanadigan ushbu gilamlarni bozor talablariga uyg‘unlashtirish, band bo‘lmagan aholini, ayniqsa yoshlar, ayollar va kam ta‘minlangan oilalarni mazkur sohaga keng jalb etish orqali ularning ish bilan bandligini ta‘minlash maqsadida 2020-yilning 26-iyunida “Respublikada qo‘lda to‘qilgan gilamchilik sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4759-sonli, respublika charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik sohasining investitsion jozibadorligini va raqobatbardoshligini yanada oshirish, ushbu sohalarning eksport salohiyatini yanada kengaytirish, mahalliy mahsulotlarni xorijiy bozorlarga kengroq kirib borishi uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida 2024-yilning 20-mayida “Charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik tarmoqlarini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-181-sonli va 2024-yilning 6-avgustidagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 20 maydagi «Charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik tarmoqlarini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-181-son qaroriga qo‘shimcha va o‘zgartirish kiritish haqida”gi PQ-284-sonli qarorlari qabul qilindi.

Gilam ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni tasniflashni takomillashtirish, xom ashyo narxlaridan boshlab, ishlab chiqarish jarayonidagi barcha xarajatlarni tahlil qilish va optimallashtirish orqali samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Quyida gilam ishlab chiqarishda sarflanadigan asosiy xarajatlar va ular tasniflanishi keltirilgan:

1. Xom Ashyo Xarajatlari

Gilam ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan xom ashyo, jarayonning asosiy xarajatlari orasida turadi. Bu xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash va monitoring qilish zarur,

chunki ular ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini va mahsulot sifatini belilaydi.

1.1. Asosiy Xom Ashyo:

Tola (yungi yoki sintetik): Gilamning asosiy materiali bo‘lib, u to‘qish jarayonida ishlatiladi. Tola narxi bozor sharoitlariga, turiga va sifatiga qarab o‘zgaradi. Masalan, jun, paxta, sintetik materiallar (polipropilen, naylon) va boshqalar.

Ranglar va bo‘yash materiallari: Gilamni ranglash va dizayn qilish uchun ishlatiladigan bo‘yoqlar va kimyoviy moddalarning narxi. Ular sifat va turiga qarab farq qiladi.

Yelim va boshqa yopishtiruvchi materiallar: Gilamning qatlamlarini bir-biriga yopishtirish uchun ishlatiladigan materiallar.

1.2. Qo‘shimcha Materiallar:

Poliuretan yoki lateks qatlamlari: Gilamning mustahkamligi va yostiqligini oshiruvchi materiallar.

Boshqa qo‘shimcha materiallar: Islom (turli dekorativ elementlar) yoki gilamning suvsizlanishiga yordam beruvchi materiallar.

2. Ishlab Chiqarish Xarajatlari

Ishlab chiqarish xarajatlari – bu gilamni to‘liq tayyorlash uchun sarflanadigan xarajatlarni anglatadi. Bu turdagi xarajatlar quyidagicha tasniflanadi:

2.1. To‘g‘ridan-to‘g‘ri Ishlab Chiqarish Xarajatlari:

Mehnat haqi: Gilam ishlab chiqarish jarayonida ishlayotgan ishchilarning maoshi. Bu xarajatlar o‘zgaruvchan xarajatlarga kiradi, chunki ishlab chiqarish hajmi oshgan sari mehnat haqi ham ko‘payadi.

Energiya xarajatlari: Gilam ishlab chiqarish jarayonida energiya (elektr, gaz, issiqlik) sarfi. Bu xarajatlar ishlab chiqarish hajmi va texnologiyalar turiga bog‘liq.

Ishlab chiqarish jihozlari va texnikalar: Gilam to‘qish va ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan asbob-uskunalar va mashinalar uchun texnik xizmat ko‘rsatish va ta‘mirlash xarajatlari.

2.2. Bilvosita Ishlab chiqarish Xarajatlari:

Ombor va logistika: Xom ashyo va tayyor mahsulotlarni omborlash, ularni tashish va yetkazib berish xarajatlari.

Asbob-uskunalar va texnika amortizatsiyasi: Ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan mashina va uskunalarning eskirishiga va ularni yangilash uchun sarflanadigan xarajatlar.

Suv va boshqa resurslar: Ishlab chiqarish jarayonida zarur bo‘lgan suv, havo va boshqa resurslar.

3. Boshqaruv Xarajatlari

Boshqaruv xarajatlari – bu korxonaning samarali boshqaruvi uchun zarur bo‘lgan xarajatlar bo‘lib, ular ishlab chiqarish jarayoniga bevosita ta’sir qilmaydi, ammo korxonaning umumiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

3.1. Boshqaruv Jamoasi Maoshi:

Menejerlar va boshqaruvchilarning maoshi: Ular ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilish, strategik qarorlar qabul qilish va resurslarni taqsimlash uchun mas'uldirlar.

3.2. Ofis va Ma'muriy Xarajatlar:

Ofis ijarasi va xizmatlari: Boshqaruv va boshqa ma'muriy xodimlar uchun ofis joyi ijarasi, telefon, internet va boshqa ma'muriy xizmatlar.

3.3. Reklama va Marketing Xarajatlari:

Reklama, brending va sotuvni qo‘llab-quvvatlash: Gilam mahsulotlarini bozorga chiqarish, reklamalar, ko‘rgazmalar va boshqa marketing faoliyatlari.

4. Savdo Xarajatlari

Savdo xarajatlari – bu gilam mahsulotlarini sotish va bozorni kengaytirish uchun zarur bo‘lgan xarajatlar.

4.1. Tijorat Va Savdo Jamoasi Maoshi:

Savdo xodimlarining maoshi: Gilam mahsulotlarini sotadigan yoki tarqatadigan xodimlarning maoshi va bonuslari.

4.2. Transport va Yetkazib Berish Xarajatlari:

Mahsulotlarni yetkazib berish va tarqatish uchun transport xarajatlari.

5. Xarajatlarni Tasniflashni Takomillashtirish Tavsiyalari:

1. Xom ashyo narxlarini optimallashtirish:

Xom ashyo narxlarining o‘zgarishi ishlab chiqarish xarajatlariga ta’sir qiladi. Yangi xom ashyo ta’minotchilari bilan shartnomalar tuzish va bozordagi o‘zgarishlarga mos ravishda narxlarni nazorat qilish kerak.

2. Ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish:

Texnologiyalarni yangilash orqali mehnat xarajatlarini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin.

3. Samarali boshqaruv va monitoring:

Xarajatlarni boshqarish tizimini joriy etish va xarajatlarni kuzatish uchun ERP tizimlaridan foydalanish zarur.

4. Energiyani tejash:

Ishlab chiqarishda energiya sarfini optimallashtirish va samarali energiya manbalaridan foydalanish xarajatlarni kamaytiradi.

5. Xom ashyo xarajatlarini oldindan prognozlash:

Xom ashyo narxlarining o‘zgarishini oldindan prognoz qilish va xarajatlarni rejalashtirish yordamida ortiqcha xarajatlardan saqlanish mumkin.

Bu tavsiyalarni amalga oshirish orqali gilam ishlab chiqarish korxonalari o‘z xarajatlarini samarali boshqarishi, rentabelligini oshirishi va raqobatbardoshligini yaxshilashi mumkin.

Tashkilotning o‘zi tomonidan ishlab chiqariladigan (tayyorlanadigan) tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi sifatida ularning ishlab chiqarish tannarxi tan olinadi. Tovar-moddiy zaxiralarning ishlab chiqarish tannarxiga ularni ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan, ishlab chiqarish texnologiyasi va uni tashkil etish sifatidagi xarajatlar kiritiladi. Bunda ushbu xarajatlarga quyidagilar kiradi: bevosita va bilvosita moddiy xarajatlar; bevosita va bilvosita mehnat xarajatlari; ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa bevosita va bilvosita xarajatlar [1.34-band].

Zaxiralar tannarxini shakllantirish muhim jarayon bo‘lib, uning natijalari yakuniy moliyaviy natijalarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 2-son BHXS “Zaxiralar” standartida zaxiralarni baholash masalalari bo‘yicha qoidalar kiritilgan. Unga muvofiq “zaxiralar majburiy tartibda quyidagi miqdorlardan eng kichigi bo‘yicha baholanishi shart: tannarxi (cost value); yoki sof sotish mumkin bo‘lgan qiymati [2.376-bet].

Mahsulot tannarxini tashkil qiluvchi xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish orqali mahsulot tannarxini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Chunki unda xarajatlarni boshqarish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish kerakli ma’lumotlar o‘z aksini topadi. Xarajatlar hisobi tizimi korxonalarda mahsulotning qaysi turini ishlab chiqarish, qancha miqdorda ishlab chiqarish kerakligi to‘g‘risida qarorlar qabul qilishga ko‘maklashadi. Xizmatlar ko‘rsatadigan korxonalar uchun xarajatlarning hisob tizimi xizmat ko‘rsatishda muhim bo‘ladigan xarajatlar turini aniqlashda yordam beradi [3, 433 bet].

Ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi - bu ma’lum davrda ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotga tegishli ishlab chiqarish xarajatlaridir. Ishlab chiqarish jarayonida mahsulot tannarxini optimallashtirish va samarali moliyaviy yakunuy natijaga erishishda, tayyor mahsulotga qilingan haqiqiy xarajatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Sarflanayotgan har bir turdagi xarajatlarni mahsulot tannarxiga optimal darajada muvofiqlashtirish esa buxgalteming kasb mahoratidir. Bu borada ishlab chiqarish jarayonini boshqarayotgan buxgalterlar, tahlilchi-iqtisodchilar yoki menejerlar xarajatlarning qay yo‘sinda turkumlanishini mukammal darajada bilishi zarur [4, 396 bet].

4-sonli «Tovar-moddiy zaxiralar» buxgalteriya hisobining milliy standartiga muvofiq tovar-moddiy zaxiralar (mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlash usullarining turi, ishlab chiqarish turi, uning murakkabligi, tugallanmagan ishlab chiqarishning mavjudligi, ishlab chiqarishning davomiyligi, tovar-moddiy zaxiralar nomenklaturasiga bog‘liqdir. Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlashning

asosiy usullari bo‘lib oddiy, me‘yoriy, buyurtmali, bosqichli usullar hisoblanadi, savdo tashkilotlarida esa xarajatlarni inventar baholash usuli qo‘llanilishi mumkin.

Gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni qisqartirishga qaratilgan muhim jarayon. Buning uchun bir nechta strategiyalarni qo‘llash mumkin 1-rasm:

1-rasm

Gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni qisqartirishga qaratilgan strategiyalar.

№	Strategiyalar mazmuni
1	Tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish
2	Xarajatlarni optimallashtirish va tahlil qilish.
3	O‘zgartirishlar va ishlab chiqarish jarayonini doimiy ravishda optimallashtirish.
4	Mahsulotni diversifikatsiya qilish.
5	Mahsulot sifatini yaxshilash va zaruriy talablarni oshirish.
6	Ishlab chiqarish va marketingni integratsiyalash.
7	Kadrlar va boshqaruvni takomillashtirish.
8	Xarajatlarni doimiy tahlil qilish va hisobotlar.

1. Tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish

Mahsulot tannarxini hisoblashda aniq va dolzarb usullarni qo‘llash zarur. Bu quyidagi usullarni o‘z ichiga oladi:

To‘g‘ri kelishuv usuli (Absorption costing): Xarajatlarni to‘liq hisoblashda barcha ishlab chiqarish va yordamchi xarajatlarni to‘liq qamrab olish.

Marjinal xarajatlar usuli (Variable costing): Faqat o‘zgaruvchan xarajatlarni hisobga olish, bu esa ishlab chiqarish hajmi va bozor sharoitlarining o‘zgarishi bilan ko‘proq mos keladi.

Faoliyat asosida xarajatlarni taqsimlash (Activity-based costing, ABC): Xarajatlarni aniq faoliyatlar asosida taqsimlash, bu usul mahsulot va jarayonlarning haqiqiy xarajatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2. Xarajatlarni optimallashtirish va tahlil qilish.

Xom ashyo xarajatlarini kamaytirish: Xom ashyoni xarid qilishda narxni pasaytirish uchun yangi yetkazib beruvchilar bilan shartnomalar tuzish yoki ilg‘or

texnologiyalarni qo‘llash. Energiya va resurslardan samarali foydalanish: Energiya samaradorligini oshirish va xom ashyo isrofgarchiligini kamaytirish orqali tannarxni pasaytirish.

Ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish: Texnologiya va avtomatlashtirishni joriy etish orqali mehnat unumdorligini oshirish va mehnat xarajatlarini kamaytirish.

3. O‘zgartirishlar va ishlab chiqarish jarayonini doimiy ravishda optimallashtirish.

Lean ishlab chiqarish va TPM (Total Productive Maintenance): Isrofgarchilikni kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonini soddalashtirish, "tikuvchilik xatolari"ni kamaytirish va texnik xizmatni yaxshilash orqali tannarxni kamaytirish.

Jadvalga muvofiq ishlab chiqarish: Ishlab chiqarishni optimallashtirish uchun talabga mos keladigan ishlab chiqarish rejalashtirish usullarini qo‘llash, shu bilan birga ortiqcha zaxiralarni kamaytirish.

4. Mahsulotni diversifikatsiya qilish.

Yani mahsulotlar ishlab chiqarish: Bozor talabi va raqobatbardoshlikni yaxshilash uchun gilam ishlab chiqarishda yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish. Boshqa turdagi gilamlar, masalan, ekologik toza yoki premium mahsulotlarni ishlab chiqarish bozor ulushini kengaytiradi.

Mahsulotni segmentlashtirish: Mahsulotni turli segmentlarga ajratish (masalan, byudjet sinfi, o‘rtacha narx segmenti, premium sinfi) va har bir segment uchun alohida tannarx shakllantirish.

5. Mahsulot sifatini yaxshilash va zaruriy talablarni oshirish.

Sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish: ISO sertifikatlari yoki boshqa sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish orqali mahsulot sifatini oshirish. Bu nafaqat xarajatlarni kamaytirish, balki mijozlar ishonchini oshirishga ham yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash: Yangi texnologiyalar va materiallar yordamida mahsulot sifatini oshirish va tannarxni yaxshilash. Masalan, raqamli to‘qish texnologiyalari yoki yangi xom ashyolarni qo‘llash.

6. Ishlab chiqarish va marketingni integratsiyalash.

Sotuvlar va ishlab chiqarishning yaxshilanishi: Mahsulotning bozorga chiqarilishi va uning muvaffaqiyatli sotilishi uchun ishlab chiqarish va marketingni yaxshi integratsiya qilish. To‘g‘ri marketing strategiyasi yordamida mahsulotning narxi va talabni aniqlash, shu bilan birga ishlab chiqarish vaqti va xarajatlarni yaxshilash.

7. Kadrlar va boshqaruvni takomillashtirish.

Ishchi kuchining malakasini oshirish: Ishchilarni yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish usullari bo‘yicha o‘qitish. Malakali ishchi kuchi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va xatoliklarni kamaytiradi.

Kichik guruhlar va jamoaviy boshqaruv: Ishlab chiqarishni samarali boshqarish va jamoaviy ishni tashkil qilish orqali muammolarni tezda hal qilish va optimallashtirish.

8. Xarajatlarni doimiy tahlil qilish va hisobotlar.

Xarajatlarni monitoring qilish: Mahsulot tannarxining shakllanishi doimiy ravishda tahlil qilinishi va monitoring qilinishi zarur. Buning uchun zamonaviy ERP tizimlari va moliyaviy tahlil vositalaridan foydalanish mumkin.

Qayta tahlil qilish: Tannarxni shakllantirishda yilda kamida bir marta qayta tahlil qilish va barcha xarajatlar va jarayonlarni qayta ko‘rib chiqish.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubyotini takomillashtirish uchun kompleks yondoshuvni qo‘llash lozim. Bu, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va sifatni yaxshilash orqali amalga oshiriladi. Tannarxni aniq hisoblash va doimiy ravishda tahlil qilish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va bozor talablariga tez moslashishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ròyhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (4-sonli BHMS) «Tovar-moddiy zaxiralar». O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 30 iyunda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 3259.
2. S. Tashnazarov. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 1: darslik / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2023 - 580 bet.
3. Z.N.Qurbonov, K.M.Misirov. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik.Toshkent. “Iqtisod-moliya” -2019 yil, 752 b.
4. A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov. Buxgalteriya hisobi: Darslik T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.